

**СТАРОДАВНІЙ ГАЛИЧ В ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ
СТУДІЯХ А.ПЕТРУШЕВИЧА**

Стародавній Галич вже з середини ХІХ ст. привертав до себе особливу увагу цінителів старовини – краєзнавців. Першим із них був фаховий історик, один із організаторів товариства “Галицько-руська матиця” А.Петрушевич (1821 - 1913 рр.), який ввів в українську історіографію велику кількість невідомих джерел [1]. Галицький історик Д.Зубрицький назвав дослідника “єдиним мислячим знатоком” у Галичині в царині історії [1].

У передмові до першого випуску “Галицького исторического сборника” управа “Галицько-руської матиці” повідомляла, що має намір опублікувати кращі статті з вітчизняної історії і починає з праць відомого вченого Антонія Петрушевича, які вже були надруковані в часописі “Зоря Галицька” у 1852 і 1853 рр. Найбільше цих публікацій (8 із 9) було присвячено давній історії княжого Галича і для них видавці відвели три випуски, зокрема у першому випуску опублікована праця А.Петрушевича “О Соборной Богородничной церкве о Галиче” [3]. Особливий інтерес для вивчення історії стародавнього Галича являють подані автором у другому томі коментарі до приміток, де, зокрема, А.Петрушевич звертає увагу на версії походження назви і первісної дати заснування стародавнього міста Галича [4, с.1]. У своїй праці він згадує, що галицько-волинський літописець повідомляє у відомому Іпатієвському списку ХІІІ ст. про Галичину могилу і обіцяє розповісти про заснування Галича, але з невідомих причин слова не дотримав. А.Петрушевич зазначає, що між жителями Галича до цього часу збереглась легенда, за якою дане місто було побудовано в період язичництва на Русі якоюсь княгинєю на ім'я Галя [4, с.103]. Дослідник подає також гіпотезу польського історика І.Длугоша, який твердив, що місто дістало назву від гори Галич. Та сам А.Петрушевич був прихильником версії, що Галич отримав свою назву від Галичиної могили [4, с.190]. Продовжив розгляд проблеми він через 10 років у своїй статті “Было-ли два Галичи, княжескии города, один в Угорско-словацкой области, а другой по сю сторону Карпат над Днестром, или нет?” Тут він змінив думку з цього приводу – назва міста Галича походить від слова “галка” або “галиця”. І це може служити знаменням, гербом для землі Галицької, подібно як лев для землі Львівської [5, с.45].

У цій статті А.Петрушевич засуджує твердження польського історика А.Бельовського про те, що місто Галич знаходилось у Словаччині. Існує лише одне місто з такою назвою – над річкою Дністром [5, с.49]. Дослідник висловлює припущення, що Галич над р. Дністром був вже у першій половині XII ст. престольним містом, якщо не князя Володимира Ростиславича, то в крайньому разі сина його Ростислава, бо син останнього, онук першого, писався вже князем ” від стола Галицького”.

А.Петрушевич не тільки друкував свої історичні праці в наукових виданнях товариства “Галицько-руська матиця”, але брав активну участь в організаційних заходах, зокрема й у соборі руських учених у Львові 19 жовтня 1848 р. Дослідник входив у чотири з 9 секцій даного собору – любомудрія і наук природи, історії і географії, управи руської мови і літератури та старослов’янської літератури [7, СХХХІ – ХХХІІІ]. На засіданні секції історії і географії його було обрано головою. 21 жовтня 1848 року А.Петрушевич виголосив програму історичного виділу, яку ж сам склав і поділив на три частини: 1) предмет вивчення історії південно-західної Русі; 2) джерела для цього вивчення; 3) засоби для розширення знань з вітчизняної історії. На його думку, предметом є вивчення діяльності руського народу з ранніх часів його появи до сьогодення на теренах південно-західної Русі, тобто Галичини. Джерелами для вивчення цього повинні стати літописи (руські та іноземні), грамоти, записи, послання світських і духовних осіб, життєписи руських святих, описи подорожей по руській землі як руських, так і іноземних людей, короткі записки історичного змісту, художні пам’ятники (монети, зброя, посудини, прикраси тощо), “усний народний літопис” руського народу (казки, поговірки, пісні тощо), так звані “німі пам’ятники” (урочища, городища, земельні насипи, могили, руїни міст, фортець, кам’яних будівель, монастирів тощо). Особливо цікавою є, на нашу думку, третя частина програми А. Петрушевича – засоби для розширення знань з вітчизняної історії. Зокрема, дослідник пропонує втілити в життя такі заходи: заснування історичного товариства та археографічної комісії для розгляду міських, монастирських і приватних архівів, – для збирання письмових історичних пам’яток, які потрібно друкувати. Варто створити бібліотеки, читальні, музей для різних руських старожитностей, а також проводити навчання рідної історії в народних школах і училищах [7, СХХХІІІ – ХХХVІІ].

В рамках реалізації проголошеної на соборі програми А.Петрушевич 7 липня 1864 року виступив на загальних зборах товариства “Галицько-руської матиці” у Львові з методичною

доповіддю краєзнавчого характеру “О потребах хранения забитков исторических”, яка пізніше була опублікована під заголовком “Разсуждение о важности исторических записок и надписей, яко источника для нашей истории”. Говорячи про джерела вітчизняної історії, він наголошував, що, крім літописів, грамот та інших письмових пам’яток, до числа джерел нашої історії слід віднести: 1) історичні написи на церковних книгах; 2) написи на церковних і цивільних будинках, тобто на стінах церков, надгробних пам’ятках, споруджених пам’ятках та інших художніх речах. Бо такі написи, складені нашими предками, часто проливають нове світло на історичні події та доповнюють наш опис до цього часу невідомими фактами. Дослідник рекомендує галичанам, які вивчають вітчизняну історію, для пояснення подій минулих часів і через бідність письмових джерел користуватись, насамперед, збиранням дрібних записок, де б вони не знаходились, для складання з них одної хронологічної і детальної літописної історії Галицької землі починаючи з XIV ст., тобто з часу втрати її політичної самостійності. Таким чином, за прикладом стародавніх літописів було б зібрано багатий матеріал для майбутніх істориків, географів і навіть мовознавців та бібліографів [10, с.1-2]. Автор висловлює побажання, щоб збирання та вивчення цих писемних та матеріальних пам’яток наших предків доручити галицькому духовенству.

На засіданні було прийнято звернення до А.Петрушевича з проханням написати підручник з історії України, а також оголошувався конкурс на написання “Історії Галицького князівства і королівства” [5, с.37]

Уподобання А.Петрушевича не обмежувалось тільки збиранням історичних пам’яток. Значне зацікавлення він виявив і до археології, яка тоді ще не відокремилася від загальної історії та допоміжних історичних дисциплін. Поштовхом до розвитку археологічних досліджень у Галичині в середині XIX ст. стала знайдена у р. Збруч кам’яна статуя невідомого досі язичеського бога, названого на підставі переказів про слов’янські дохристиянські святилища Світовидом [8, с.27]. Ця унікальна пам’ятка привернула увагу вчених Європи, особливо після публікації в 1851 р. у Відні про неї наукової статті А.Петрушевича. Саме він став першим серед українських вчених аматором-археологом в Галичині [9, с.24]. У 50-х роках XIX ст. він провів поверхневі обстеження ще помітних тоді залишків руїн церков княжих часів, а також земляних укріплень, оглянув стіни і вежі польського старостинського замку міста Галича. Публікуючи свої спостереження у “Вестнике Народного Дома” [14], дослідник поставив найважливіше питання: де, в якому місці, на якому

із наявних в тогочасному Галичі та його довкіллі городищ був княжий Галич, його кафедральний собор? А.Петрушевич княжим містом помилково вважав сучасний Галич над Дністром разом із Замковою горою і старостинським замком, де, на його думку, раніше стояв княжий двір. Церкву Різдва Христового вважав кафедральним собором Пресвятої Богородиці. Свою концепцію А.Петрушевич вперто і послідовно відстоював до кінця свого життя, що, в свою чергу, було причиною суперечки між ним і всіма іншими дослідниками топографії Стародавнього Галича [9, с.24]. Але, як справедливо відмічають прикарпатські історики Б.Гаврилів і В.Педич, в цілому його праці, хоч подекуди й ввели деяку плутанину в історичну науку, спонукали і заохочували вчених та місцевих краєзнавців до польових досліджень та археологічних розкопок Стародавнього Галича та його околиць [6, с.14]

А.Петрушевич одним з перших систематично збирав й публікував дані з топографії давнього міста. Так, в особистому архівному фонді відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В.Стефаника зберігається картотека топографічних відомостей м.Галича і його околиць, які зібрав дослідник (всього 150 назв – населені пункти, замки, урочища, вали тощо) [2].

Важливе місце у творчому доробку А.Петрушевича займає історія церкви. Зокрема, він проявив особливий інтерес до вивчення давніх культових пам'яток архітектури Стародавнього Галича. У цьому плані заслуговує на увагу монографія, яка присвячена одному історичному об'єкту — церкві святого Пантелеймона біля м. Галича [12]. Перший раз про цю пам'ятку він опублікував в “Зорі Галицькій” в 1852 р. під заголовком “О Богородичной церкви и святителях ея в Галиче”, а потім в “Галицком историческом сборнике” (1853 р.) з додатком зображення згаданої церкви. На значну історичну вартість цієї праці вказав І.Франко: “Ся праця звернула на себе увагу різних людей і була, мабуть, першим товчком до розкопок в околицях Галича на більший розмір, особливо там, де й досі траплялися принагідні нахідки” [15, с.420]. Підвищений інтерес дослідника до цієї пам'ятки був викликаний тою обставиною, що це була єдина споруда в Стародавньому Галичі, яка збереглася з домонгольських часів [6, с.14].

А.Петрушевич у даній праці вказує, що архівні матеріали, якими він користується, є дуже бідні. Головною причиною цього є те, що більшість документів знаходиться в архівах Львівської латинської архієпископії та її капітули, а сама православна церква св. Пантелеймона була захоплена латино-польським духовенством у Галичі. Цікаві дані

подає А.Петрушевич про місце розташування костелу св. Станіслава, а в минулому церкви св. Пантелеймона. Ця святиня була збудована на гористому узбережжі, де р. Лімниця впадає в Дністер біля с. Залукви і м. Галича. Стояла у самій середині земляних валів, що мають чотирикутну форму [12, с.7]. Дослідник припускає, що, можливо, засновником цієї церкви був король Данило Романович. Кам'яна будівля була побудована у романському стилі. Архітектор, який побудував цю святиню, невідомий, але, на думку А.Петрушевича, він був, без сумніву, німецького походження, можливо, з сусідньої угорської або польської землі, де займався подібним будівництвом церков. На ранньому етапі будівля була побудована з чотирикутного тесаного каменю [12, с.8-11]. Автор вважає, що напад татаро-монголів, очевидно, не сприяв будівництву храмів, тому виникнення цієї церкви можливе лише в першій половині XIII ст., що відповідає дійсності. Коли ж у 1349 р. польський король Казимир Великий захопив Галич, то на території церкви св. Пантелеймона розташувався військовий гарнізон. Важко не погодитись з думкою автора про те, що, цілком ймовірно, після цього церква св. Пантелеймона була перетворена на католицький костел, який отримав титул св. Станіслава, патрона Польщі. [12, с.16-17]. З 1375 р. і до 1414 р. тут перебувало Галицько-латинське архієпископство [13, с.3]. На основі джерел автор простежує подальшу історію цього храму. Для подальшої колонізації руських земель польська влада вводила латинський обряд. Задля цього використовували монаший чин отців Францисканів, яким надавали необмежену владу поселятись в руських містах і створювати свої святині. Саме їм було надано у користування в другій половині XIV ст. деякі церкви Галича і його околиць [12, с.20]. У 1596 р. кримські татари дуже знищили м. Галич і розташований там костел та кляштер монахів ордену францисканів і тоді на підставі грамоти польського короля Сигізмунда III їм був переданий запустілий ще з 1552 р. костел св. Станіслава. Переселившись сюди, монахи побудували кам'яні келії, а з метою захисту цієї території від татар, були відновлені всі земельні вали і рови та зведено кам'яну оборонну всжу з укріпленими воротами, бійницями та підйомним мостом [12, с.36]. Дослідник вказує, що про подальшу долю церкви св. Пантелеймона нічого детально не написано [12, с.38].

Автор детально зупиняється у цій праці над вивченням топонімічних назв Стародавнього Галича та його околиць, а також пояснює походження деяких назв. Так, назва села Крилос, на думку дослідника, походить від грецького слова клирос або клир, що означає нижче духовенство. У Крилосі після знищення галицької єпископії проживало

руське духовенство, яке підпорядковувалося з тих часів київській метрополії. [12, с.23]. Автор підкреслює, що з 1593 р. по 1611 р. с. Залуква було ще передмістям Галича і ця територія іменувалася Галич за Луквою. В цьому місці під Галичем р. Луква впадає в Дністер. У 1850 р. під час першої своєї поїздки до церкви св. Пантелеймона А.Петрушевич знайшов зображення монограми у вигляді давньоруської кириличної букви “з”, що читається як “земля”, і знаходився на одному з кам'яних стовпів прироблених до стінки в головному порталі кам'яної будівлі. Правда перебуваючи тут у 1878 р., він не знайшов цього знаку – його було заштукатурено під час ремонту головного portalу храму. Автор припускає, що цей знак належить, в крайньому разі, до XIII ст. [12, с.31-32].

А.Петрушевич торкається проблеми історіографії досліджуваного об'єкта. Він вказує, що польська література не дає ніяких вісток про церкву. А перший історик галицько-руської церкви М.Гарасевич писав про народні перекази з початкової діяльності церкви св.Пантелеймона. Це ім'я перекладається як всемілостивий лев, величався церквою, як великомученик і цілитель [12, с.92]. Велику посильну допомогу храмові надали галицький митрополит М.Левицький та німецький архітектор Бергер, які врятували її після бурі 1801 р., що зірвала дерев'яний дах, пошкодила стіни. Тимчасово, до 1825 р., ця споруда була покрита содомою, а потім, завдяки митрополиту М. Левицькому, була відбудована [12, с.95]. У кінці книги автор подав дві таблиці з малюнками церкви. Зокрема, зображено план храму, його фронтову, південну та східну частини, а також один з двох невеликих кам'яних стовпів і знак монограми “з”.

Історико-краєзнавча діяльність А.Петрушевича є надзвичайно широкою і плідною. Дослідник одним із перших розпочав вивчати історію і топографію Стародавнього Галича, дав поштовх до вивчення його археологічних пам'яток. Саме тому вчений зайняв провідне місце серед істориків-краєзнавців Східної Галичини другої половини XIX ст.

1. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів. – ф.77, од.зб.390, оп.4, папка. 5, арк.14.

2. Там само, од.зб.126, оп.4, арк.97.

3. Галицькій исторический сборник издаваемый обществом Галицко-русской материцы. Вып.1. – Ч.18. – Львов, 1853.

4. Галицькій исторический сборник издаваемый обществом Галицко-русской материцы. – Вып.2. – Ч.19. – Львов, 1853.

5. Науковий сборник издаваемый литературным обществом Галицко-русской материцы. – Львов, 1865.

6. Гаврилів Б. Педич. В Стародавній Галич в історико-краєзнавчих дослідженнях ХІХ ст. Івано-Франківськ, 1997.
7. Головацкий Я. Исторический очерк основания Галицко-русской матиці и справоздание первого собору ученых и любителей народного просвещения. - Львов, 1850.
8. Куринний П. Історія археологічного знання про Україну - Полтава, 1994
9. Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліді у 1850-1943рр. - Краків-Львів, 1994.
10. Петрушевич А. Разсуждение о важности исторических записок и надписей jako источника для нашей истории // Научовый сборник издаваемый литературным обществом Галицко-русской матиці. - Львов. 1865 - С.1-8.
11. Петрушевич А. Сводная Галицко-Русская летопись с 1600 по 1800г. - Т. 1-3. - Львов, 1874, 1877, 1889.
12. Петрушевич А. Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича теперь костел св. Станислава оо. Францисканов, jako древнейшем памятнике романского зодчества на Галицкой Руси с I половины ХІХ ст. - Львов, 1881.
13. Петрушевич А. Краткое историческое известие о времени введения христианства на Галицкой Руси. - Львов, 1882.
14. Петрушевич А. Археологические находки близ Галича // Вестник Народного дома. - Львов, 1882-1884; його ж: О городе Галиче за Луквою // Там же. - Львов, 1884-1887; його ж: Краткое описание старинных предметов открытых на залуковецких полях близ города Галича // Там же. - Львов, 1888.
15. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890р. // Зібр. творів: У 50-ти т. - Т.41. - К, 1984.

Koroiko A.

ANCIENT HALYCH IN A.PETRUSHEVICH HISTORY AND REGIONAL STUDIOS

The article is dedicated to Antony Petrushevych's historical and countrystudy research, who made a great contribution into scientific research of ancient Halych. A.Petrushevych was among the first scientists who began to study history and topography of this ancient town, he also had a great influence upon the others to research archeological places.

The scientist belongs to the famous historians of the second half of the 19th century.